

בנימין דה-פריס (תל-אביב) / הערות אחדות ללימוד החומש

בהערות המובאות במאמר זה אני מתכוון לתת הדרכה בשאלות מיתודיות פנימיות ובעיקר עקרוניות, הנוגעות ללימוד חומש במחזור הראשון. במחזור זה לומדים את הפסוק בלי פירוש רש"י.

א. פשט, דרש, מדרש, אגדה

הגדרות

פשט, ביאור שטוט של המלה, הפסוק או העניין, המתקבל על הדעת מתוך השקפה ראשונה, ועומד בעינו ובמקומו גם אחרי עיון מבחינה לשונית ועניינית. האפשרות ניתנת לפשטים שונים.

דרש, פירוש, שאינו מסתבר מבחינה לשונית ועניינית, ואינו יוצא עפ"י מתוך המלים כהשקפה ראשונה אלא הוכנס לתוכן. דוגמאות נמצאות לרוב בספרות האגדה, המדרש, הדרוש הקבלה והחסידות. והרי אחדות:

1. "אל תעש לו מאומה" — אל תעש לו מום (ב"ר).
2. "ורוב דגן ותירוש" — "ורוב דגן" אלה הכחורים, דכתיב: "כי מה טובו ומה יסוד דגן בחורים". "ותירוש": אלו הבתולות, דכתיב: "ותירוש ינובב בתולות" (ב"ר).
3. "עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמר משמרחי מצותי חקותי ותורת" — אפילו הלכות ערובי חצרות היה אברהם יודע (ב"ר).
4. "וה' ברך את אברהם בכל" — שהיה שולט ביצרו (ב"ר).
5. "וצודה לי ציד" — תמיד אתה צד למען הנאתך וכעת תצוד עבורי, למען תקיים מצות כבוד אב ואם זה; "לי ציד" — בעביר מצות כבוד אב תהיה ראוי לברכה, ואברך לפני מותי" (רש"י הירש).

6. "ויסמנהו בחול" — טמן הסוד בחוץ ישראל שנאמר: "ושמתי את זרעך כחול הים" (מדרש לקח טוב עפ"י ו"ר).

7. "עזי וזמרת יה" — "עזי" זו תורה שנאמר: "ה' עזו לעמו יתך" (מכילתא).

8. "כי אליו הוא נושא נפשו" — כל הכובש שכר שכיר כאילו נוטל נפשו ממנו. רב כהנא רב הסדא: חד אמר נפשו של גולן וחד אמר נפשו של גזול. מאן דאמר נפשו של גולן, דכתיב: "אל תגזל דל כי דל הוא ואל תדא עני בשערי", דכתיב: "כי ה' יריב ריבם וקבע את קבעיהם נפש", ומאן דאמר נפשו של גזול, דכתיב: "כן ארחות כל בוצע בצע את נפש בעליו יקח" (ב"מ קיב, א).

מדרש הלכה, העמקה והבנה במקרא לשם הסקת הלכה, בדרך כלל עפ"י כללים מיוחדים (מידות). פירוש זה אינו מזדהה תמיד עם הפשט המתקבל מתוך השקפה ראשונה, אך הוא בבחינת "ביאור משפטי", העומד בעינו אחרי עיון.

יש אשר אין כוונתו לפרש ולבאר, אלא לתלות הלכה קיימת במקרא, ולפעמים אפילו הלכה שהיא מדברי סופרים. במקרה האחרון הוא בבחינת "אסמכתא", והרי דוגמאות לשלוש האפשרויות:

1. "אם בעליו עמו לא ישלם" — עמר-במלאכתו.
2. "כבוד את אביך ואת אמך" — ר' יתירה לרבות את אחיך הגדול.

3. "שבת שבחון" — שבות שלא יעלה באילן, שלא ירכב ע"ג בהמה, שלא ישוט על פני המים.

מדרש אגדה. העמקה במסופר בכתוב לשם הבהרת הרקע, הרחבת הסיפור והשלמתו והמחשת הדברים. עפ"ר נרקמת האגדה על יסוד איזה קושי בפסוק או במלה וכיטוי מסויים בדומה למורשי ההלכה.

דוגמאות: 1. הסיפיר על השמש והירח בראשית הכריאה; את המאורות הגדולים, את המאור הגדול ואת המאור הקטן;

2. הסיפור על הריבה בסודם: "הכצקתה";

3. הסיפיר על גירשה של צפורה אשת משה: "אחר שלוחיה";

4. ביאור מכת הצפרדעים: "ות על הצפרדע".

לפעמים קשה לקבוע תחומים בין דרש לבין מדרש אגדה, כשעה שהמומנט האגדתי טפל וקטוע. יש אשר אין אנו זקוקים למדרש כל עיקר או שאינו קיים, ונמצאת בדינו רק האגדה (כגון על השטן בשעת העקידה, או הנס שנעשה על יד הארון בהריגת האמוראים "ואת הנחלים ארנון"). בכיתות הגבוהות שומה על המורה לפתח בלב הילד את האבחנה בין פשט לדרש. כבר הורה כך רש"י הזקן, ובעקבותיו יכול המורה להוסיף אף במקומות שרש"י אינו מבחין בהם. פירוש רש"י הוא אוצר של אגדה ודרש, ויש להקנות לתלמיד את הנכס היקר הזה, שעולה בערכו החינוכי על כל הסבר היסטורי וביאור בלשני יבש, כי לא מדע אנו חפצים לתת אלא תורה, מוסר ותרבות. ברם, אף על פי כן אסור לטשטש את התחומים. לא ייתכן, שבעוד וביתר המקצועות הלימודיים אנו מפתחים בחניך את רוח הביקורת האמיתית — נסתום את המעיין הטבעי הזה בהגיעו ללימוד תורה. לימדי קודש מחייבים אמנם אמונה, אבל "אין מקרא יוצא מידי פשוטו". ידיעת התורה והבנתה תהייה נארגות באופן אורגאני בחוך המסגרת של הידיעות, דרכי המחשבה וההתפתחות השכלית שהילד קנה לו בצאתו את כותלי בית האולפנא, בין שהמסכת קטנה ובין שהיא גדולה — אחרת צפויה סכנה אף לאמונה.

קשה הדבר בכיתות הנמוכות, שבהן טרם הגענו לשלב הביקורת ועדיין אנו עומדים במחזור הראשון. אין מקום לתת את שניהם, אף קשה להבחין. אין בחינה אובייקטיבית — מה שהיה כדורות מסויימים בבחינת פשט נחשב בעיני דורות אחרים לדרש, וכן אתה מוצא בהיפוכן (השוה פירושי חז"ל ופירש"י על הפסוק "עקב אשר שמע אברהם בקולי וכו'") ועיין ברמב"ן. וקרא דעות חדישות על ידיעת המסורת אצל האבות, או הפירושים על הפסוק: "כי אם הלחם אשר הוא אוכליך", ולא בזמן בלבד תלוי הדבר אלא אף באסכולה (רמב"ן — אבן עזרא; שד"ל — הירש).

מה יעשה המורה? הילד בכיתות הנמוכות רואה את הדברים כפשוטם, בצורתם הראשונית ובהמשכם הטבעי. הוא רואה את הפשט. אמנם הוא מוכן לקבל גם את הדרש ללא ביקורת ולא יבוא בקושי. כאשר יגיע לפסוק "ויטע אשל" תהיה מחשבתו הראשונה: אשל — מין עץ, שכן כחוב "ויטע", ואולם לכשתסביר לו שמלת אשל ר"ת הם ופתרונם: אכילה, שתיה ולינה — יקבל גם את זה. וכן לכשיגיע לפסוק: "ויפגע במקום", תהיה האסוציאציה הראשונה, שהמדובר במקום ממש, ו"פגיעה" מלשון פגע, פגש, נגע, היגע. אמנם משתפרש לו, כי הכוונה לתפילה — יאמין לך.

אך נשאלת השאלה, אם רשאים אנו לדכא את הרגש הטבעי הלשוני הזה, בה בשעה שאין אנו מרויחים מן הצד השני, שכן אותו הדרש ילמד הילד אחר כך בלומדו במחזור השני פרש"י, ואז גם יבין את הערך הדתי-המוסרי.

מוותר להפריע מהלך מחשבתו טבעי למען מטרה קדושה, אך אם אין צורך בדבר נפתח את ההתפתחות הלשונית-המקראית הטבעית של הילד ונחתור לקראת הפשט. "מלך חדש במצרים" היא עדיין מלך ממש ולא זה שנתחדשו גזירותיו, ועשו הרשע יודע עור ציד ממש ומביא אותו למיו של יצחק אבינו.

ואפילו אותו הפסוק "היה הבכור אשר תלד" וכו', מכאן שמצוה לגדול ליבם, שעליו אמרו "חז"ל *): אף על גב דבכל התורה כולה אין מקרא יוצא מידי פשוטו, הכא אתיא גזירה שוה אפיקתיה מפשטיה לגמרי (נאמר להלן "על שם אחיהם יקראו בנחלתם" ונאמר כאן "על שם אחיו" — מה להלן לנחלה אף כאן לנחלה), הרי כחנה רבא, האומר את המאמר הגלילי, רק על הפירוש ההלכתי (מדרש הלכה) של מלת "שם" — לאמר לנו, שאין לפרש "על שם אחיו" נתינת שם ממש; אך אין הוא בא לאסור עלינו לפרש את המלים "והיה הבכור אשר תלד" כפשוטו; נפרש את הפסוק כפי ספורנו, שיהיה הולד נחשב אצל ה' קיום פריה ורבייה, או כפירוש הרמב"ן (הבנתה), כללו של דבר: "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" — נאמר גם כלפי הגיל הרך, והולם את הבנתו הטבעית של הילד ואת החוש הטבעי ללשון המקרא. אין לדכא את זה בדרך כלל וביחוד כל אימת שלא נתבגר עד כדי הבנת הדרש ומקורו.

מדרש ההלכה, על פי זרכנו כבר נגענו בשאלת יחסנו למדרש ההלכה. הפשט קודם, אך במה דברים אמורים — אם המדרש מוציא את הפסוק מפשוטו, אבל אם המדרש הוא פשט, ולו פשט הלכתי-משפטי, — מצוה עלינו לפרש לפי המדרש, שהרי על פי ההלכה אנו חיים ואת החיים אנו חפצים לתת.

ברור איפוא שאת הפסוק "אך ביום הראשון" צריך לפרש לפי ההלכה; וכן ניוהר במדרש משפטיים, שלא תצא תקלה ונפרש רק לפי פשט אחז, אם לא תצא מזה "נפקא מיניה" להלכה. למשל: דברים יב, טו: "רק בכל אות נפשך תזבח ואכלת בשר": בקדשים שנפל בהם מום שיפדו ויאכלו בכל מקום. מותר כאן לפרש בבשר תאוה סתם, אם לא נרצה להכביד על הילדים, וכן שם פ"ח: "לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום איש הישר בעיניו": דבר הנידב והנידב. הפירוש ההלכתי קשה להבנת הילד ויפרשו לפי הרמב"ן, שאינו סותר את ההלכה.

וכן "מעם מזבחי תקחנו למות" (משפטים כא, יד): "אם כהן הוא ורוצה לעבוד עבודה תקחנו למות". מוטב עוד לפרש לפי הפשט כדגמת מעשה יואב, שכן אין אתה סותר כזה את ההלכה. אך "עין תחת עין" נפרש כפי ההלכה — "ממוך". במקום שרש"י בעצמו מוסר גם את הפשט וגם את המדרש, בין שהוא מדרש הלכה ובין שהוא מדרש אגדה, ננהג לפי הפשט, וכדאי הוא רש"י לסמוך עליו.

אגדות. אין אנו חיים עוד בתקופת ההשכלה, שבה היתה התנגדות ניכרת לאגדה וללימודה וחפצו לחשוף את חיי האומה לפי מקורות המקרא בלבד והתנגדו לאי-הראציונאליזם שבאגדה. אף תחית השפה השפיעה על כך, שאין מחיצת ברזל מפסקת בין הכתוב לאגדה. האגדה

* (יבמות כד, ע"א).

והסיפור שלובים זה בזה, ונארגו לפעמים למסכת עלילה יפה בחפיסת הילד, וכבר נתקמה עלילה מורכבת זאת מימי הגן והכיתה הראשונה. קשה להפריד אחר כך, אך מאידך גיסא יש סכנה, שמא תיעשה האגדה עיקר והכתוב ספל. ולא אחת ולא שתיים קרה המקרה, שתינוקות של ביה רבן ידעו אח האגדה, אך לא את הפסוק. כאן חייב המורה לתקן או לקדם את פני הרעה, פן תתהווה "תורה" חדשה, שקשה להשתחרר הימנה אחר כך, ותחסום את הדרך בפני כינה במקרא ובקיאות בכתוב. אפשר לתקן בדרכים שונות:

1. על ידי הדגשה, כי זאת היא האגדה המספרת. אמנם אין צורך להדגיש את זה תמיד, אך או יש לשלב רק אגדות כאלה, הנחוצות באמת לתרץ קושיות או סתירות בולטות בגון זו שבראשית פרשת יתרו "על הראשונים אנו מצטערים וכו'" וכדומה. את האחרות יש לספר בתור אגדה בגון האגדות על סדום ותעלולי יושביה, בני יעקב וכד' ;

2. על ידי זה שדורשים את חזרת תיכּן הסיפור בפי התלמיד, ללא תוספת לואי של אגדה, ועד כמה שאפשר בלשון הכתוב ;

3. בזה שאין מרבים באגדה יתר על המידה. צריך שיהא יחס כמותי בין האגדה והכתוב, ויש להוסיף אך ורק אגדות כאלה, אשר מפאת תוכנן מוסיפות חן, ממלאות חסרון ניכר, מאלפות, מרחיבות דעתו של הילד ומעשירות את עולמו הדתי-מוסרי.

ב. פירושים

ומן הריון על הפשט והדרש נעבור לפירושים. ברור שעד כמה שאפשר מפרשים לפי פירש"י. הוא המקיבל בעם, הוא מלווה את הפסוק ואותו ילמד הילד במחזור שני. ועוד — בדרך כלל אין ההבדלים בביאורי המלים גדולים בין המפרשים השונים. המחלוקת היא לרוב בהסבר הרקע, הקשר, הסיבה והטעם, ופעמים רבות משלימים זה את זה ואין המורה נזקק ביותר במחזור הראשון למחלוקת בין המפרשים (בילקוט הפירושים של ר. עזיזון ימצא חומר מספיק).

אך יש מקומות שמורה עומד בפני בעיה. יש מקום לשני פירושים, ודוקא הפירוש השני — לא זה של רש"י — מסתבר יותר ונוח יותר להתקבל על ידי התלמיד ולהיקלט. קשה להכריע, והדבר ניתן לשיקול דעתו של המורה. מכל מקום נראה לי כי פירש"י עדיף, שהרי עתיד התלמיד לעסוק בו במחזור השני, ולשם מה נסבך אותו עכשיו. והרי דוגמאות: רש"י מפרש את המלים "ועשתה את צפרניה": תגדלם כדי שתתנוול. אחרים פירשו: תטלם ותקוצם מטעם אבלות — הטעם האחרון מסתבר יותר, ושתי הדעות כבר נמצאות בדברי חז"ל.

"עגלה משלשת, עז משלשת וכו'" פירש"י שלושה. ראב"ע מפרש: כת שלוש שנים (ועיין ברמב"ן בת"א ובת"י). פירוש ת"י וראב"ע מסתבר יותר לילד, כי אחרת היה כתוב שלוש עגלות. "סלי חר"י" — פירש"י: נצרים קלופים חורין חורין ; ראב"ע בשם ר' סעדיה גאון: לחם לבן — מסתבר יפה לפי הענין. "כפרחת", — לפי פירש"י כ' הדמיון, לפי הרמב"ן כשהיא פורחת. "כסף משנה" פירש"י: פי שנים, ראב"ע: שני. לפי הענין מסתבר יותר פירוש הראב"ע.

ג. שימוש בתרגום אונקלוס

לכאורה מוזר הדבר, כי כבר במחזור הראשון יש לדבר על שימוש בתרגום אונקלוס. ולא זו בלבד, אלא שבכלל אפשר לשאול: מה גותן התרגום לילד העברי, אשר שפת התורה היא שפתו והארמית זרה לו.

ברם, נראה לנו כי יש מקום. הרי יש מרחק רב בין שפת הילד ובין שפת התורה, ואף זו האחרונה אינה ברורה לו למדי לא במליה ובביטוייה, ולא בתחבירה ובסגנונה; ולא עוד, אלא יש ושפתנו העברית החדשה, הבנויה ברובה על לשון חכמים — קרובה יותר בכמה מובנים לשפה הארמית מאשר לשפה המקראית — והדברים ידועים. עיון בתרגום אונקלוס יכול להסביר לפעמים יותר מאשר כל פירוש, ואין לך גדול מרשי שמרבה להשתמש בו.

יש גם ערך חינוכי לעיון בתרגום. שנים מקרא ואחד תרגום" היא אחת המצוות שהולכות ובטלות. אף התרגום שייך לאוצר תרבותנו וכדאי להחיות שוב את החיבה לתרגום. יש בזה גם משום מבוא לארמית של התלמוד והיכרות ראשונה לשפה, שהיא בדרגה אחת למטה מלשון הקודש. השימוש בתרגום מגביר גם את העמלנות, התלמיד מתרגל לעיין ולחפש בעצמו. אפשר כבר להתחיל בזה בהיכרות כתיבה בלתי נכונה דוגמאות: ויעתק — ואסתליק; מגן צריך — מסר שנאך; ויתמהמה — והתעכב; מאכלת — סכינא; ויוז נזיד — ובשיל תבשילא; מטעמים — תבשילים; הלעיטני — אטעמי; התל בי — שקר בי; ארחת — שיירא; ונצלתם — תרוקנון; מהכונת — סכום; גרפים — בטלנים; השבתם — תבטלון; שלח העז — שלח כניש; במכסת — במנין; לטוטפות — לתפילין; ודל לא תהדר בריבו — על מסכנא לא תרחם בדיניה; משוקדים — מצורין; מעשה חרש — עובד אמן.

ד. התורה והמצוה

מצוות רבות נאמרו בחודה, שהן משולבות בתוך הרצאת הסיפור. ביחוד בספר שמות ובמדבר, כגון דיני פסח, אוכל נפש, תפילין, שבת, חלה, תרומה, כלימדין, רבים נוהגים ללמד את המצוה בכיתות הנמוכות אגב רהיטת הסיפור, ומתקבל הרושם אצל התלמיד כאילו לא ניתנה אלא לשעתה. אמנם הסיפור הוא הרקע ההיסטורי, והמצוה תלויה בו. ואף על פי כן מוחלטת היא והתלמיד צריך שירגיש בכך. עלינו לדעת את המצוה גם בלי הקשר ההיסטורי, והיא צריכה להיות כרוכה בתוך החבילות של מצוות היוצעות לו ושרכש לו מכבר. על המורה איפוא להדגיש את המצוה הדגשה יתירה אחרי ההכללה בתוך הסיפור. שהתורה היא לו תורת חיים וכוללת את תרי"ג המצוות, צריך מלכתחילה לכוון את הלימוד לשם תפיסה זו, בלי שיגרע בכך במאומה מאחדות הסיפור.

אך את המצוה אין להדגיש כגילויים מוחלטים בלבד. צריך להדגיש גם את התגשמותן בחיים. לא די שנלמד על מצוות תרומות ומעשרות, המורה מחוייב להתעכב ולדבר גם על מה שנוהג עוד עכשיו, אף על פי שאין הכל מדין תורה, ודוקא בדברים כאלה שיש לחשוש שאינם ידועים לתלמידים.

וכן כשהמדובר בשופטים (ס' שמות או ס' דברים) ישתמש המורה גם בביטויים הנוהגים עכשיו: בית'דין, דיינים ואף רבנים, כדי שיבין התלמיד, כי מקצתם נוהגים כיום.

ואמשר וינהגו שוב בעתיד הקרוב במלואן. התלמיד ירגיש כי אין כאן החלטיות ערטילאית, אלא המצוה היא יסוד ההלכה והדין, ובסיס של ההחי הדתי הקיים.

המורה בכיתות הנמוכות חייב לקשור את לימוד הדינים ללימוד הפסוק עד כמה שאפשר. אך ברור, ששיעור זה — שיעור של פרשנות הוא ולא של פסקנות, העיקר פירוש הכתוב ואין יורדים לפרטי הדינים.

ה. כותרות ושמות

זמן רב מקדישים לפעמים למציאת כותרות מתאימות לקטעים. אין להתנגד לכך, ובלבד שלא יבזבו זמן יותר מדי לדבר ולא יהפך למשחק. מובן, שרצוי שהתלמידים בעצמם ימצאו את הכותרות, אך אסור שזה יפגע בכותרות של שם מקובל. כך בהגיענו לתחילת פ' שופטים לא נסתפק בכותרת „שופטים“ אלא נזכיר גם את השם „זקן ממרא“ וכן „מסית ומדיח“ ולא „מסית“ בלבד. אם אי אפשר שהתלמידים ימצאו את השם הנכון בעצמם, כגון בענין „זקן ממרא“, יציע המורה את השם וישנן אותו. בדרך כלל, ירגילו את התלמידים אף במחזור הראשון לביטויים המקובלים בלשון חז"ל, כגון „עבד כנעני“, „אמה עבריה“, „תרומת מעשר“, „גזל הגר“, „שומר חנם“ וכד'. „בשר בתלב“, „מאכלות אסורות“ וכדומה. יש ערך רב בזה להמשך הלימוד במחזור השני, ללימוד החלמוד ולהריסת החיץ בין תורה שבכתב ובין תורה שבעלפה וסגונן.

אך לא כותרות מקובלות ושמות פרשיות אלא גם לשמות הפרטיים עם כינוייהם המסורתיים יש ערך רב. מה רכ ההבדל בין אברהם לאברהם אבינו ; בין משה למשה רבנו ; בין אהרון לאהרון הכהן ; בין יוסף ליוסף הצדיק ; בין עשו לעשו הרשע ; ובין בלעם לבלעם הרשע. כך היו אכותינו רגילים על פי תפיסת חז"ל. יש כוזה טעם לשבח. כל כינוי בא ללמדנו, הוא מכניסנו מיד לתוך עיקר הנושא ותפיסתו המסורתית, ומצפה את מהות האישיות וחשיבותו. לא יוסף בעל החלומות או משנה המלך אלא דוקא הצדיק ; ולא משה המנהיג לפי התפיסה המודרנית החילונית אלא משה הרב, עיקר תפקידו. זוהי תפיסת היהדות האמיתית, וחשוב ונחוץ שיתרגל התלמיד לכך כעוד מועד.

ו. ס' דברים — משנה תורה

גם בלימוד זה צריך ס' דברים לשמש משנה תורה. מן הראוי שישו התלמידים עם מה שלמדו, ואז יתבלט לעתים קרובות גם החידוש שבחזרה במשנה תורה וסיבת החזרה או תכליתה. אין כאן איפוא דרישה פידאגוגית בלבד לשם ביסוס התומר וחידוש הוכרון, אלא גם עקרון ויסוד בהוראת התורה. כך ייראו — המצוה בשלימותה והסיפור לכל צדדיו. אמנם יש לטעון שזה קשה מדי, ויש להשאירו למחזור השני. מובן שיעקר הדבר צריך להיעשות במחזור השני, אך במחזור השני ישנה עוד מטרה אחרת. אשר מאפילה לפעמים על כל יתר המטרות, והיא — לימוד פירש"י. וישנם מורים רבים, שמרצונם או מאונס מסתפקים במחזור השני בלימוד פירש"י בלבד, ואינם מקיפים את הפרשה מכל צדדיה — הן הצד הסיפורי והן הצד ההלכתי — ואינם משתמשים בשיטת הנושאים לחזרה כל עיקר.

לפיכך מוטב להתחיל כבר בהשואה זו במחזור הראשון, וכדי שלא להאט ביותר את הקצב ובהתחשב בגיל התלמידים, יש להסתפק בחזרות אלה רק בהשואה וסיכום בלבד ללא העמקה.

ז. תורה כיסוד לדברי נביאים

כשם שיש לחזור בלימוד ס' דברים על תוכן יתר הספרים, עד כמה שהם משמשים יסוד למשנה תורה, כך יש לקשר את לימוד ספרי הנביאים ללימוד התורה ולעשותו בסיס ורקע למעשה, עד כמה שאפשר. מה טוב לו יכולנו, למשל, ללמד בעת ובעונה אחת פרשת המלך וראשית ס' שמואל. ומה רב החומר: ערי מקלט, חלוקת הארץ, שופטים, זקנים, עבודה אלילים, נזיר, נביא, מלך, עליה לרגל, דיני מלחמה, במות, חגים, מילה וכו'.

והרי השואות היסטוריות: בקיעת ים־סוף — מעבר הירדן; מלחמת מדין במדבר — מלחמת מדין בס' שופטים; עמלק בתורה — עמלק בס' שמואל; אפשר להרחיב את הדיבור על נושא זה ולדבר על הקשר בין תורה לג' בכלל, ועל הבלטת המומנט הזה בהוראת המקרא, אך זה חורג ממסגרת הנושא.

רק דוגמאות אחדות: כשנגיע למלחמת גזעון „מי ירא וחרד יצפר“ נזכיר את דין התורה על החוזרים מעורכי המלחמה; כאשר שמשון מטובב את הכרם נזכיר את ענין הנזיר ו„לך לך לכרמא לא תקרב“. כנסיעותיו של שמואל בארץ, נזכיר את פרשת שופטים. בפרשת „כרם גבות“, כשנגיע לפסוק „ברך גבות אלוקים ומלך“, נדרוש להיזכר בפסוק: „אלהים לא תקלל ונשיא בעמך לא תאר“ (אלקים כולל גם ה' וגם דיינים); וכך נצביע על קיום מצוות התורה וידיעתן.